

деконструює власну утопічну епістему, знімає опозицію "ідеологія" – "утопія", не тільки ставлячи їх у єдиний контекст, а й критично переосмислюючи разом із імперським ідеологічним дискурсом і ґносеологічний апарат власного утопічного мислення. Саме це уможливило таке явище в останній рік життя поета, про яке Шевельов, порівнюючи кларичний аполлонізм пізнього корпусу його текстів із вияснено-спокійною поезією пізнього Гете, пише: "Це було певною мірою Шевченкове повернення до самого себе, відмова від чужих йому впливів і подолання їх. Як у 40-х рр., коли він зіткнувся з комплексом "гайдамаччини" (ще однією версією сліпої і кривавої помсти) і переборов його у віршах "трьох літ", – так і тепер він переборов комплекс російського революційного радикалізму О. Герцена і його послідовників" [12, 76].

Ми ще повинні відкрити Шевченка не тільки як поета віри, а й як поета зневіри; співця надії, але й співця відчаю; співця любові, але й співця ненависті. Наскільки Шевченко вірить у реалізацію "міленарного міфа" – настільки ж він у ній розчарований. Шевченко жадає повстання проти чужої влади – і водночас прагне звернути помсту на голови власного народу. Шевченко закликає до боротьби, і той самий Шевченко не вірить у сприятливі наслідки власної боротьби. Оце смислове багатство, оця апорія емоцій, оце завжджене прагнення до виходу поза межі себе, до переборення самого себе, що робить із поетових текстів "крик болю" (Ю. Шевельов), водночас і робить їх такими сучасними й естетично, й політично, і становить головну розкіш тексту Шевченка, до якої привертати увагу і є, певне, завдання шевченкознавства.

Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія / Пер. з англ. О. Погинайко; наук. ред. Р. Семків. – К., 2008; 2. *Барт Р.* Нулевая степень письма / Пер. с фр. – М., 2008; 3. *Гравович Г.* Поет як міфотворець. – К., 1998; 4. *Деррида Ж.* О грамматологии / Пер. и вст. ст. Н. Автономовой. – М., 2000; 5. *Козлов А.* Литературоведение Англии и США XX века. – М., 2004; 6. *Мангайм К.* Идеология та утопия / Пер. з нім. – К., 2008; 7. *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. – К., 1999; 8. *Фізер І.* Американське літературознавство: Історико-критичний нарис. – К., 2006; 9. *Чижевський Д.* Історія української літератури. – К., 2003; 10. *Шевченко Т.* Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. 11. *Тарас Шевченко.* Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 2: Поезія 1847-1861; 12. *Шерех Ю.* Поза книжками і з книжок. – К., 1998.

Л. Домилівська, асп.

Лінгвістична інтерпретація символіки Тараса Шевченка у творчості Юрія Яновського

Лінгвістична інтерпретація художнього мовлення є складною й у значній мірі невирішеною проблемою в сучасній мовознавчій науці. Творчість письменника, його індивідуальні стиліові доміанти розглядаються, зазвичай, крізь призму літературознавчих понять (таких,

як ідея письменника, творчий задум тощо), а іноді інтегровано з лінгвістичними: без вказівки на розмежування двох філологічних напрямків. Стосовно означеної проблеми існують діаметрально різні погляди. Зокрема, Б. Ейхенбаум, аналізуючи зв'язок між лінгвістикою та поетикою, зазначав, що між ними не може бути взаємозв'язку, оскільки лінгвістика тяжіє до природознавства, а поетика – гуманітарна наука [3, 336-337]. Отже, такий погляд на означену проблему репрезентує вузьке розуміння завдань і, власне, суті лінгвістики, віддаючи "належне" поетиці – інтегрованій науці. Натомість маємо й якісно інший погляд – вчення Ф. де Соссюра, який змінив ситуацію щодо проблеми зв'язку мовознавства та літературознавства: "...мову слід вивчати (досліджувати) в самій собі і для себе" [6, 269].

Звичайно, що таке однобічне (вузьке, а, отже, й суперечливе) розуміння призначення лінгвістики не викликало схвалення послідовників, котрі намагалися ґрунтовніше осмислити проблему взаємовпливу літературознавчих та мовознавчих явищ на формування дослідницького апарату у вивченні індивідуального стилю письменника. Так, враховуючи тенденції у науковій думці, окреслені нами вище, Л. Щерба зазначав: "...лінгвіст не може не бути філологом... Основи філології – це чудове розуміння текстів" [цит. Л.В. Щерби за 1, 230]. Зрештою, логічним у цьому випадку буде питання про те, що мав на увазі Л. Щерба під "розумінням текстів". Це насамперед особливості авторського світобачення (світорозуміння, світовідчуття), втілені у слові, адже "ставлення письменника до мови визначається усією його "життєвою" настановою, усім його творчим *credo*" [1, 232]. Останній критерій, на нашу думку, відіграє найважливішу роль у розвитку літературної мови, є його рушійною силою, адже саме особливості мовотворчості письменника, що репрезентує певну культурно-історичну добу, дають змогу визначити, дослідити навіть найнезначніші зміни у розвитку літературної мови, яка функціонує в художніх текстах. "Для нас, письменників, мова – це живе життя, це людина в її діяннях, в її душевних бурях і глибоких роздумах" [цит. Ф. Гладкова за 1, 232]. У цьому випадку посутньою, на нашу думку, буде апеляція до наукового доробку Р. Якобсона, який також досліджував проблеми мовознавчої науки та науки про літературу, особливо це стосується поетики. Зокрема, інтерпретація суперечливого взаємозв'язку, яка набула особливої важливості в нашому дослідженні, Р. Якобсоном вказує на те, що "і лінгвістика, і поетика формують певну цілісність" [9, 583]. Небезпідставною у цьому випадку є пропозиція Р. Якобсона доповнювати назви всіх лінгвістичних організацій та періодичних видань словами "та з поетики" [9, 583].

В українській літературній мові, а точніше в її становленні, вирішальна роль, як відомо, належить Тарасові Шевченку. Його творчість, зрозуміло, неодноразово перебувала у центрі дослідницької

уваги як мовознавців, так і літературознавців. У мовознавчому колі мовотворчість Тараса Шевченка, неодноразово була предметом наукового дослідження у працях Св.Єрмоленко, В.Передрієнка, В.Русанівського, В.Ващенка, В.Ільїна, В.Коптілова, А.Мойсієнка, Л.Шевченко, Ю.Дядищевої-Росовецької та ін. Щоразу символіка, образність Шевченкового слова здобувалися на нове прочитання, тлумачення. По-новому кризь призму художнього слова осмислювалася сама постать митця. Більше того, проведений нами аналіз свідчить про те, що вивчення Шевченкового слова безпосередньо торкається проблеми розмежування лінгвістичного та літературознавчого аналізу, окресленої нами вище (зазначені лінгвістичні дослідження знаходяться під значним впливом, а іноді й межують із літературознавчою та фольклористичною аргументаціями), адже "жива розмовна мова в устах простого народу, мова народної пісні з її ліричними та епічними формулами, мова народних прозових епічних творів, сам дух народної творчості увиразнилися в Шевченкових творах" [4, 131].

Метою нашого дослідження є вивчення порівняльного аспекту лінгвістичної інтерпретації символіки в мовотворчості Тараса Шевченка та Юрія Яновського. Творчість останнього репрезентує романтика "нової доби", переродження романтичних уявлень у новій якості, закодовані, відповідно, в художньому слові. Логічно, що в нашому дослідженні *a priori* належатиме синтетичній природі філології, але з урахуванням лінгвістичного спрямування аналізу. На нашу думку, неможливим є уникнення літературознавчого начала у вивченні специфіки мовотворчості Тараса Шевченка та Юрія Яновського, оскільки у вивченні ідіостилю письменника мають враховуватися як інтра-, так і екстралінгвальні явища. Власне, літературознавство дає лінгвістиці матеріал для опрацювання (у той же час, лінгвістичні явища в значній мірі дають матеріал для розуміння найтонших інтенцій майстра слова, допомагають інтерпретувати мовну свідомість автора: йдеться про взаємозумовленість і взаємозалежність двох філологічних дисциплін). Більше того, ми завжди маємо враховувати триаспектність функціонування мови в художньому творі: як живе мовлення, як літературна норма і як витвір мистецтва [2, 257].

У вивченні мовотворчості Тараса Шевченка особливу роль, як відомо, відіграють слова-символи, що походять з народнопісенної творчості. Зрозуміло, що саме Шевченкове слово увібрало в себе генетичний код народу, що формувався віками в народнопісенних формулах, а тому й не дивно, що слова-символи у мовотворчості Шевченка мають універсальний характер, що й визначило спрямування у розвитку української літературної мови.

Враховуючи вплив Шевченкової творчості на подальший розвиток усього культурного середовища, зокрема мови, не можна не відзначити семантичне розгортання окремих, найвиразніших елементів

мовотворчості, що виявилися у художньому мовленні українського письменства наступних поколінь (у нашому дослідженні увага скерована до мовотворчості Юрія Яновського).

Як зазначає Світлана Єрмоленко, "Шевченкова поезія наснажена... характерною символікою, в якій переплітається світ природи і світ людських почувань, в якій тільки натяк на певний атрибут навколишнього світу, на ту чи іншу пейзажну деталь викликає широке коло етнокультурних асоціацій [4, 137]. У Юрія Яновського пейзажні картини виразно антропоморфізовані, слова-символи, що вживаються на позначення природних явищ зіставляються зі світом людей-героїв. Наприклад, у рядках: *"море – велике і рівне, як степ баз краю, а човен, немов шуліка, над ним парусами має?"* [10, 16], *"сонце кидає коралі, і кінця цьому не видно"* [10, 16], *"над морем летіла хмара, і крапля упала в море... О море, простий товариш! Ой крапле, яка ти скоро!"* [10, 17], *"О море, простий товариш! Ой серце, яке ти скоро!"* [10, 17].

У мовотворчості Юрія Яновського показовим є ускладнення семантичних зв'язків, по-новому тлумачиться контекстуально-змістове поєднання слів-символів *сонце – хмара – море – крапля – серце* та інші, яке є типовим і для художнього мовлення Тараса Шевченка:

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розтилає
І сонце спатоньки зове
У синє море: покриває
Рожевою пеленою
Мов мати дитину...

("За сонцем хмаронька пливе") [7, 442].

Але в проаналізованих синтагматичних сполуках, виявлених у творчості Юрія Яновського й Тараса Шевченка, знаходимо посутню відмінність: якщо джерелом мовотворчості Тараса Шевченка була насамперед тропеїстика народної пісні, то Юрій Яновський глибоко проаналізував "архетипові образи" не лише в контексті української мовної свідомості, а й відтворив у своїй мовній творчості новий культурний вплив – західноєвропейський. У цьому випадку посутньою буде заувага про стиль доби, який завжди позначається на мовотворчості письменників. Простір і час детермінують особливість індивідуального авторського мислення [5, 4], яке відображається в персоніфікованому слові.

Попри означені характеристики мовотворчості Юрія Яновського, репрезентовані в поетичному доробку письменника, все ж незаперечним і яскраво вираженим є вплив Шевченкового слова на мовну свідомість Юрія Яновського, яке здобувається на нове прочитання.

Надзвичайно цікавим і неповторним у мовотворчості Юрія Яновського є мотив *моря*. Це насамперед романтичне осмислення дійсності, символ творчої волі, безмежного простору, зрештою водної стихії, яку має

опанувати, підкорити людина. *Море* в мовотворчості Юрія Яновського – образ персоніфікований: "*Потроху море плеще. Плеще і тече*" [10, 18], "*Хлюпнуло море з розгону на мокре каміння / Соннеє сонце купалось, не тонучи в морі*" [10, 17], "*Хай штормує море Чорне і реве*" [10, 17] та ін. Юрій Яновський, використовуючи потенційні семантичні можливості символу моря, створює нові метафори: "*Коли життя летить – морями сонця проти, / мети доходячи, згорає серце кожне*" [10, 32], "*Бачиш, ходить морем жито*" [10, 32], "*Сонця корабель парус теплий і червоний*" [10, 32].

У той час, як у Шевченковій мові визначальним є "народнопоетичний символ Дніпра" [4, 134], то Юрій Яновський апелює більше до символу моря (зазначено нами раніше): такий "вибір" може бути поясненим екстралінгвістичними факторами. Численні дослідження вказують на "пластично-зоровий і звуковий образ Шевченкового Дніпра: тут дотримано співвідношення динамічних і статистичних ознак, використано спостереження над картиною живої природи..." [4, 134]:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додому верби гне високі,
Горами хвилю підійма

("Причинна") [7, 5].

Звичайно, що символ Дніпра функціонує і в мовотворчості Юрія Яновського, натомість у мовотворчості письменника присутні численні алюзії на творчий здобуток свого попередника. Вказуючи на пластичність окресленого образу Дніпра, Юрій Яновський використовує при цьому описові синтаксичні конструкції (підрядне речення) та порівняльні звороти:

Той Дніпро, що хвилями говоре,
Мов кріпак, льодами позакутий,
Незабаром кинесться на гори,
Запитає: "Тут ти?"

("В Батьків день") [10, 41].

Стосовно мовотворчості Юрія Яновського йдеться насамперед про переосмислення мовного символу Дніпра: лише широкий контекстуальний вимір дає змогу вповні досягнути "Дніпро, що хвилями говоре", репрезентований у мовотворчості Юрія Яновського. Більше того, символ Дніпра мислиться письменником як ознака національного ідентитету – як одна зі "святинь" творчого духу:

Мінливо так горітиме важка блакить.
Бавовною тоді застелеться тоді Дніпро.
Поромом знову їде день у Київ...

Знов.

("Ранок") [10, 47].

Досліджуючи в мові письменника семантико-синтаксичні зв'язки і

здатність утворювати певні "формули", розкривати внутрішню форму через можливості словотворення, асоціативного, контекстуального відношення, виявляємо, таким чином, особливі мовно-типологічні ознаки індивідуального стилю письменника. Такі особливості функціонування мовно-естетичних "формул" дають змогу пізнати розвиток, якісну зміну домінант української культури в цілому, репрезентованої у мовотворчості Тараса Шевченка та Юрія Яновського. Функціонування наскрізних словесних образів незалежно від жанрової специфіки твору одночасно дає змогу виявити й проаналізувати як інтегральні, так і диференційні ознаки в мовотворчості двох письменників – власне, те, що визначає специфіку індивідуального авторського стилю.

Надзвичайно майстерно урізноманітнюються стрижневі мовні образи за допомогою кольороназв. Адже "саме кольоронайменування є найпоширенішою атрибутивною характеристикою широкого кола важливих для майстра слова образів, у тому числі й ключових, що проходять наскрізно через усю його творчість" [5, 26]. Якщо у Шевченковій мові визначальними є чорний, білий, жовтий кольори (звичайно ж, що епітетні форми набувають експресивних відтінків: "І вже не *синє* традиційне море, а бунтівниче шевченківське *огненне* море..." [4, 143]), то палітра мовних символів Юрія Яновського розширює своє семантично-стилістичне наповнення: "*золотеє сонце*", "*очі ж – сині та ласкаві*", "*твоя стеля – синє небо*", "*вітер також – синій*", "*місяць золоторогий*", "*рубінове сонце*", "*парус теплий і червоний*" та ін.

Окрім, антропоморфізованих слів-символів, що апелюють до явищ природи, вагоме місце у мовотворчості і Тараса Шевченка, і Юрія Яновського посідає **слово**. "Між двома полюсами оцінки слова розташовуються контекст його [*Шевченкового*] образного бачення через призму слів-понять *слово і дума, слово і мова, слово і серце, слово і душа, слово і сльози, слово і правда* та ін." [4, 146]:

Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос – більш нічого

А серце б'ється. Ожива,

Як їх почує!...

("Ну що б, здавалося, слова...") [7, 376].

Юрій Яновський оперує мовним символом "слово", надаючи йому акустичних характеристик: "дзвін палахкотить тремтінням слова", "кують і нагрівають слово", "нехай відчуває кожен кров братерську брата / й ворожої жорстокості слова важкі". Тобто символ *слово*, репрезентований Шевченком, здобувається якісно іншої контекстуальної інтерпретації у мовотворчості Юрія Яновського.

У цьому випадку показовим є те, що цілісний лінгвістичний аналіз уможлиблює фактологію якісного дослідження. Важливою особливістю функціонування означених слів-символів в мовотворчості Юрія Яновського є синтетичність їх складників. Означені символи

спроєктовані у пошук, майбутнє, а тому дуже складно (а іноді зовсім неможливо) встановити природу оцінки породженого смислу. Швидше за все, на нашу думку, нові інтенції автора здобуваються на логічні зауваги: невідоме, незбагненне, змінне, втаємничене тощо (що стосується проаналізованих символів на позначення природних явищ).

Як доводить аналіз фактичного матеріалу, характерним для мовотворчості Юрія Яновського й Тараса Шевченка є вербалізоване утвердження авторського світовідчуття і метафоризоване висловлення власної позиції щодо дійсності. У цьому випадку ми досліджуємо єдиний націомовний простір, але свої корективи вносять культурні домінанти, властиві для визначеного часового зрізу й авторського світобачення. Зокрема, якщо слова-символи в мовотворчості Тараса Шевченка заглиблені генетично у понятійний апарат народнопісенної творчості, то поетика Юрія Яновського породжує якісно нові смисли окреслених понять, інтелектуалізуючи його в системі нових історико-культурних форм пізнання світу. Власне, йдеться про ідіостилістичну інтерпретацію буття, вербалізацію художньо-естетичної свідомості творчої особистості.

Тому мовностилістичний аналіз текстів Юрія Яновського й Тараса Шевченка дає підстави вважати функціонування стрижневих слів-символів виразно специфічною, стилістичною маркованою домінантою мовної свідомості художників слова, пройнятою духом часу й безперечно закоріненою в глибини національної і культурно набутої символіки. Проведене дослідження унаочнює тезу про те, що в основі семантичних породжень мови є асоціативне мислення, яке формує відношення СЛОВО–УЯВЛЕННЯ.

1. Будагов Р. Писатели о языке и язык писателей. – М., 1984; 2. Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. – М., 1959; 3. Эйхенбаум Б.О. О Стихе. – Л., 1969; 4. Єрмоленко Св. Нариси з української словесності (Стилістика та культура мови). – К., 1999; 5. Олійник І.Г. Мовотворчість поетів-вісімдесятників (текстові структури та поетичні номінації): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / АН України. Ін-т укр. мови. – К., 1993; 6. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. – М., 1977; 7. Шевченко Т. Кобзар. – К., 1983; 8. Шулінова Л.В. Аспекти ідіостилістичного аналізу // Слов'янські мови і сучасний світ. – К., 2000; 9. Якобсон Р. Итоги девятого конгресса лингвистов // Новое в лингвистике, вып. IV. – М., 1965; 10. Яновський Ю.І. Твори: В 5-ти т. Т.5 – К., 1983.

Л. Костич, канд. філол. наук, доц.

Безсполучниковість як засіб вираження експресії у творах Т. Шевченка

Першим на стилістичну "пишноту" безсполучникових утворень і їхні переваги порівняно зі сполучниковими вказав М. Ломоносов. У "Кратком руководстве к красноречию" учений кваліфікує сполучники як